

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, қадимги ҳинд эртак ва масаллари орасида жаҳонга танилган ва кўпгина тилларга таржима қилинган “Веталанинг 25 ҳикояси” ҳамда “Шоҳ тахти ҳақида 32 ҳикоя” асарлари Ҳиндистонда милoddан аввалги биринчи асрларда шоҳлик қилган, ўзининг донишмандлиги, адолатпарварлиги ва инсонпарварлиги билан тарихда ном қолдирган Викрамнинг айна шу жиҳатларини очиб бериш учун халқ ўртасида вужудга келган эртаклар тўпламидир. Юқорида таъкидланганидек, аслида, эртак тўқима сюжет ва образлардан ҳамда ғайритабиий, сеҳрли воқеа ва ҳодисалар билан боғлиқ, реал ҳаётдан жуда узок бўлган асар ҳисобланади. Лекин, таҳлил қилинган қадимги ҳинд фольклор адабиёти намуналарига мансуб бўлган икки асарда бош образ сифатида тарихий шахсининг иштирок этиши ўзига хос бир қизиқ ҳодисадир ва ушбу мақола айна шу масалани ёритишга бағишланган.

ҲИНДИСТОН АДАБИЁТИДА КИЧИК НАСРИЙ ЖАНРЛАР РИВОЖИ

ХОДЖАЕВА ТАМАРА

Филология фанлари номзоди, доцент, ТДШУ

Аннотация. В статье рассматривается появление, формирование и развитие таких малых прозаических жанров в литературе хинди и панджаби как зарисовка («рекхачитра»), их отличительные черты, особенности и роль в литературе.

Жанр «Рекхачитра» (изображение) - фактически неизученный жанр в отечественной индологии. Есть мнения некоторых русских индологов, таких как Е.П. Чельшева, А.П. Сенкевича и Н.П. Утехина. В статье также приводятся мнения некоторых литературоведов хинди, в частности, Махендра Кумар Дхингра, Лахимисагар Варшайя, Нагендры и В. Трипатхи по этому жанру. Сделана попытка пролить свет на эту тему на примере произведений писателей в жанре «рекхачитр» (изображение).

Говоря о зарождении документально-публицистического жанра зарисовки, следует отметить, что он напрямую связан с развитием СМИ на языке хинди. Именно в них появились первые произведения такого типа, написанные в разных жанрах, лучшие из которых впоследствии составили его «золотой фонд».

Жанр зарисовки прошел долгий путь, прежде чем сформировался как самостоятельный жанр. Сегодня это не рассказ и не эссе, а отдельный жанр, основанный на собственных законах, и, конечно же, рассказ, эссе и другие жанры, которые развиваются в соответствии с меняющимися временами и общественной жизнью.

В данной статье даются некоторые размышления об этом жанре.

Опорные слова и выражения: Очерк, зарисовка, эссе, мировоззрение, образность, острый взгляд, глубокий анализ, нейтральность, содержание и форма, пресса, огонь сердца, иждодий тахайюл, ўтқир зеҳн ва мантиқий тафаккур.

Аннотация. Мақолада XX асрда кичик насрий жанр — “рекхачитр” (эскиз) жанрининг ривожини, хусусиятларини ва тутган ўрни билан бор кузатишмоқда ҳамда ҳиндий ва панжоб адабиёти вакиллари мисолида ўрганилган.

“Рекхачитр” (эскиз) жанри деярли ўрганилмаган мавзу, бу ҳақда айрим адабиётшунос олимларнинг фикрлари мавжуд, бироқ у илмий тадқиқот объекти сифатида ҳали кенг миқёсда

ўрганилмаган. Ушбу мақолада ҳинд адабиётишунос олимлари, “рекхачитр” (эскиз) жанрида ижод қилган адибларнинг асарлари мисолида масалага бироз ойдинлик киритишга ҳаракат қилинган.

“Рекхачитр” (эскиз) жанри XX аср кичик насрий жанри сифатида бир қанча адиблар ижодидан ўрин олган. Ушбу масалани ўрганишида рус ҳиндишуносларидан, хусусан, Чельшев Е.П., Сенкевич А.П., Утехин Н.П., шунингдек, ҳинд адабиётишуносларидан Махендра Кумар Дхингра., Лакишмисагар Варшайя, Нагендра ва В. Трипатхилар тадқиқотларида баён этилган фикрларга таянилди.

Бадиий ҳужжатли турнинг тугилиши ҳақида гапирганда, унинг ҳиндий тилидаги оммавий ахборот воситаларининг тараққиёти билан бевосита боғлиқ эканлигини таъкидлаш жоиз. Айнан уларда турли жанрларда ёзилган бу типдаги илк асарлар пайдо бўлди ва улардан энг саралари кейинчалик унинг «олтин заҳираси»ни ташкил этди.

Эскиз жанри мустақил жанр сифатида шакллангунга қадар жуда узоқ йўлни босиб ўтди. Бугунги кунда у ҳикоя ҳам, очерк ҳам эмас, балки ўз қонуниятлари асосида ва, албатта, ўзгариб бораётган замон, жамоатчилик ҳаётига монанд ривожланаётган қисқа ҳикоя, эссе ва бошқа жанрларга яқин алоҳида жанрдир.

Ушбу мақолада айни шу масала юзасидан мулоҳазалар билдирилган.

Таянч сўз ва иборалар: Очерк, эскиз, эссе, дунёқараиш, образлик, ўткир зеҳн, чуқур таҳлил, бетарафлик, шакл ва мазмун, матбуот, юрак олови.

Abstract. The article examines the emergence, formation and development of such small prose genres in Hindi and Punjabi literature as a sketch ("rekhachitra"), also their distinctive features, and role in literature. The Rekchachitra (image) genre is a virtually unexplored genre in Russian Indology. There are opinions given of some Russian Indologists, such as E.P. Chelysheva, A.P. Senkevich and N.P. Utekhina also the opinions of some Hindi literature scholars, in particular, Mahendra Kumar Dhingra, Lakshmisagar Varshaya, Nagendra and Tripathi on this genre. An attempt made to shed light on this topic using the example of the works of writers in the genre of "rekchachitr" (image).

Speaking about the origin of the documentary-journalistic genre of sketching, it should be noted that it is directly related to the development of the media in the Hindi language. It was in them that the first works of this type, written in different genres, appeared, the best of which later made up his "golden fund".

The sketching genre has come a long way before it emerged as an independent genre. Today it is not a story or an essay, but a separate genre based on its own laws, and, of course, a story, essay and other genres that develop in accordance with changing times and social life.

Today it is not a story or an essay, but a separate genre based on its own laws, and, of course, a story, essay and other genres that develop in accordance with changing times and social life.

This article provides some reflections on this genre.

Keywords and expressions: Article, story, different, essay, to introduce, to present, form and fiction, view point, artificiality, deep study.

Кириш. Ҳинди адабиётида XX аср насри алоҳида аҳамият касб этади. Чунки бу даврда наср анчагина ривожланди ва, айниқса, кичик насрий жанрлардан бўлган “рекхачитр” (эскиз) жанри кўпгина ёзувчиларнинг ижод маҳсули бўлди. Кичик насрий жанрнинг ривожланишига асосий сабаблардан бири давр муамоларини тез ва қисқа эскизлар ва улардаги образлар орқали оммага етказиш, бу муаммоларнинг ечимига йўл кўрсатиш, айрим ҳолларда қаттиқ танқид остига олиш кабилар айни шу жанрда кучли акс этган ва шу боис эскиз жанри XX аср ҳинд жамияти ҳақида ўзига хос тасаввур берувчи жанр сифатида баҳоланади. Мақолада айни шу масалаларга катта ўрин берилган.

Мақсад ва вазифалар: Мақолада ҳинди адабиётида XX асрда ўз ривожини топган кичик насрий жанрлар, хусусан, “рекхачитр” (эскиз) жанри масаласи ҳақида изланишлар олиб борилди.

Усуллар: Мақолада таҳлил, герменевтик таҳлил, қисман қиёсий таҳлил, тарихий ёндошув каби усуллардан фойдаланилган.

Натижалар ва мулоҳаза: Мақолада XX аср ҳинди адабиётидаги кичик жанрлардан бўлган “рекхачитр” (эскиз) жанрининг тараққиёт даври, унинг ички олами, шу жанрда ижод қилган адиблар ва уларнинг асарлари, “рекхачитр” (эскиз) жанрининг ўзига хос жиҳатлари ва мавзулар кўлами, ундаги образлар ҳақида хулосалар берилади.

Ҳиндий тилидаги исталган кичик насрий жанр, жумладан, хикоя, очерк ёки эскиз (рекхачитра)¹ни яхлит адабий жараёндан, яъни узвий қисмини ушбу жанрларда яратилган асарлар ташкил қиладиган маданий, ижтимоий муҳитдан айро тавсифлаш мумкин эмас.

Бу фикрнинг асослилигини таниқли адабиётшунос Е.П. Чельшев ҳам қуйидагича эътироф этади: «Ҳиндий адабиётидаги у ёки бу асарни тўғри англаш ва муносиб баҳолаш учун мазкур асарни умумий ҳинд адабий анъаналари, адабий оқим ва йўналишларнинг тараққиёт тарихи, ёзувчининг дунёқараши, ижтимоий муҳит билан чамбарчас боғлиқликда кўриб чиқиш лозим»².

XX асрнинг 20-йилларидан бошлаб Ҳиндистон бадиий адабиёти «тарихий даврни тобора муваффақиятли илғаб олар, жамият тарихининг ўтиш даврида туғилган янги характерларни акс эттирар, тараққиётнинг ижтимоий тамойилларини тадқиқ этар экан, у тез-тез публицистика билан бирлашиб кетар эди»³ шу тариқа, бир-бирига яқин бўлган ёндош (бадиий-публицистик) тур шакллана бошлади. МДХ ва россиялик олимларнинг айрим ишларида очерк, эскиз, кундалик, қайдлар ва бошқалар «бадиий-ҳужжатли жанрлар» деб номланган⁴.

Бадиий ҳужжатли турнинг туғилиши ҳақида гапирганда, унинг ҳиндий тилидаги оммавий ахборот воситаларининг тараққиёти билан бевосита боғлиқ эканлигини таъкидлаш жоиз. Айнан уларда турли жанрларда ёзилган бу типдаги илк асарлар пайдо бўлди ва улардан энг саралари кейинчалик унинг «олтин заҳираси»ни ташкил этди. Ёзувчиларнинг ватанпарварлик руҳидаги газета, адабий журнал ва альманахлар билан ҳамкорлиги бу жанрларни зиёлиларнинг кенг доирасида эътироф этилишига сабаб бўлди. Биринчидан, илғор демократик фикрловчи адабиётшунослар кўпмингсонли аудиторияга чиқиш ва бу орқали мамлакат тарихидаги муҳим воқеаларга тезкорлик билан ўз вақтида муносабат билдириш, жамиятнинг энг муҳим муаммолари ҳақидаги ўз фикрларини баён қилиш имкониятига эга бўлдилар. Иккинчидан, бадиий публицистика доирасидаги янги шакл ва мазмун борасидаги барча изланишлар кўпсонли омма нигоҳида синовдан ўтиб, муштарийлар томонидан қўллаб-қувватланар ёки ишни такомиллаштириш таклифи билдирилар эди. Бир сўз билан айтганда, халқ ва кичик жанр усталарининг ҳамкорликдаги ижоди муҳим аҳамият касб этди. Нима бўлншидан қатъий назар адабнётнинг бу янги тури ўзининг шаклланиш жараёнида ўқувчилар оммасини бефарқ қолдирмади ва бундай муваффақиятнинг сабабн, балки янги жанрлар — ҳинд тилидаги хикоя, очерк, эскизлар давр талабига ҳозиржавоб бўлганлигидандир. Тадқиқотлар шундан далолат берадики, ҳинд адабиётида баъзи жанрларнинг пайдо бўлганига унчалнк кўп вақт бўлгани йўқ ва, шу сабабли, уларни мустақил жанр сифатида тан олиниши ва тадқиқэтилиши учун маълум бир вақт талаб этилади. Эътиборлиси шундаки, бу жанрлар кенг оммалашган ва салмоқли назарий асосга эга бўлган хикоя жаиридан фарқли ўларок, қисқа хикоя билан умумий жиҳатлари кўп бўлган эскиз жанри ҳинд танқидчилари

¹Рекхачитра — ҳинд тилида рекха — чизик, читра — расм, чизма расм деган маънони англатади.

²Чельшев Е.П. Вступительная статья в книге Ш. Чаухана «Очерк истории литературы хинди». М., 1961, с.9.

³Сенкевич А.П. Древняя и молодая. М., 1987, с.7.

⁴Утехин Н.П. «Жанры эпической прозы». С.81.

ишида кўп эслаб ўтилишини шуни тан олиши керак. МДХхиндшунослари ншларида эса бу жанр ҳақнда ҳеч қандай маълумот йўқ.

Шу муносабат билан ҳинд насрида эскизнинг жанр сифатидаги аҳамияти ва унинг ҳикоя ва очерк сингари бошқа жанрлар билан таққослаганла вазнфаси ва ўрнини аниқлаш масаласининг кўндаланг қўйилиши мантиқан тўғри бўлади. Ҳикоя, эскиз ва очерк жанрларининг чегарасини аниқлашга бўлган дастлабки уриниш Шивадансинх Чауханнинг «Ҳинд адабиёти тарихи очерки» (1961 й.) китобида кузатилади, кейинчалик бу муаммо Омпракаш Синхалнинг «Насрда янги тамойиллар» (1981 й.) китобида нисбатан тўлақонли ёритилади. Бу асарда ҳикоя, очерк ва эскизларнинг мустақил жанрлар сифатидаги белгилари кўриб чиқилади. Бу борада М.К. Дхингра¹нинг ишлари ҳам катта қизиқиш уйғотади. Таъкидлаш жоизки, бу иш ҳам фундаментал характердаги тадқиқотга даъво қила олмайди ва унда ҳам замонавий ҳинд кичик насрининг тараққиётини кузатиш жараёнида олинган илмий маълумотларни таснифлаш мақсад қилинмаган.

«Сўзсиз, маълум давр ўтиши билан, янги жанрлар ва уларнинг эскизлари баралла овоз билан ўз қодирлигини, насрнинг умумий оқимида мустақил ва тенг ҳуқуқли равишда мавжудлигини эълон қилса, бу янгиликларнинг, гарчи шартли бўлса-да, кўпчилик адабиётшунослар томонидан тан олинган ягона таснифи ҳам пайдо бўлади. Бундай турнинг илмий ишланмаси «фавқулудда хилма-хил, динамик тараққий этаётган манзара... адабий жараёни ғоявий-эстетик турли туманлиги билан тушуниш»ни талаб қиладиган ҳинд адабиётининг жанр структурасини деталаргача кўриб чиқиш имконини беради»².

Бадий публицистик тур ўзида турли шакл ва мазмундаги жанрлар: мемуарлар, очерк, таржимаи ҳол, кундалик ва бошқаларни ўзида мужассам этганлиги сабабли, табиийки, мунтазам шаклий изланишлардан иборат жараёнлар билан белгиланадиган турли ўзгаришларга мойилдир. Бу ва унинг хиллари, бошқа адабий турлар сингари ҳиндолим ва танқидчиларининг диққат эътиборида, бироқ бу ҳодисанинг назарий асосининг бошқа кенг ўрганиладиган адабий турларга қиёслаганда илмий-назарий тадқиқ ва таҳлил этилиши жоиз жиҳатлари анчагина. Бошқача айтганда, бу турдаги жанр ва хилларнинг тадқиқига бағишланган ишлар ҳозирча тўлақонлилиги, исботланганлиги ва аниқлиги ажралиб турмайди.

Бу адабий тур назариясининг асосчилари сифатида ҳақли равишда Банарсидас Чатурведи, Омпракаш Синхал, Жайнендра Кумар, Доктор Нагендра, Рамврикша Банипури, Пракашчандра Гупта, Вишванатх Прасад Мишра ва бошқаларни айтиб ўтиш мумкин. МДХ давлатларига келсак, бумуаммо махсус тадқиқот предмети сифатида қаралмаган ва россиялик ҳиндшуносларнинг ишларида бу масала четлаб ўтилган.

Эскиз (рекхачитра) жанр сифатида ҳинд адабиётида ҳикоя жанридан бирмунча кечроқ пайдо бўлган. Тараққиётининг дастлабки йилларида эскиз алоҳида мустақил жанр сифатида қаралмаган. Уни ҳикоя, очерк ва насрнинг шунга ўхшаш турдош жанрларига киритишган. Табиийки, бунинг сабаби, у пайтда эскизнинг ўзига хос белгилари ишлаб чиқилмаган, ҳинд адабиётидаги бошқа бадий публицистик ёндош жанрлар сингари у ўзини тамомила янги хусусиятга эга ҳодиса сифатида намоён қилмаган эди. Орадан ўн йилларча ўтиб танқидчилар эскизга бошқа кичик насрий жанрлардан алоҳида ҳодиса сифатида қарай бошладилар. «Эскиз ҳикоядан фарқ қилади. У замонавий журналларда кўплаб чоп этилади. Уни «сўз

¹ Махендра Кумар Дхингра. Хинди эвам панжаби кахани. 1978.

² Чельшев Е.П. Современная индийская литература. Стр.333.

орқали ифодаланган манзара» деб атай бошладилар. Унда кутилмаганҳодиса йўқ»¹. Натижада очерк, эссе ва эскиз ҳақида илк тадқиқотлар яратила бошланди.

Жанрнинг биринчи намуналари «Ханс» («Ғоз») ва «Мадхукар» («Асалари») журналларида чоп этилди.

Мазкур журналларнинг саҳифаларида ёндош жанрларнинг деярли барчаси: мемуарлар — «сансмаран», биография «атмакатха», кундалик — «дайри» ва бошқаларнинг барчасидан намуналар нашр этилди. Бу турнинг туғилиши ибтидосида Банарсидас Чатурведи, Омпракаш Синхал, Жайнендра Кумар, Нагендра, Рамврикш Банипури, Пракашчандра Гупта, Вишванатх Прасад Мишра ва бошқа етукадабиётшунослар турарди. Айнан бу олимларнинг ишларида эскизга бирор бир инсонга, қандайдир предметга, ҳодисага, воқеага ва бошқаларга муносабат билдириладиган алоҳида асар сифатида таъриф берилди.

«Эскизда муаллиф ўз дунёқараши нуктаи назаридан келиб чиқиб қандайдир шахсият ёки у билан боғлиқ манзарани тақдим қилади»². «Ҳинд адабиётида Ж. Прасад, Ш. Шарма, Б. Чатурведи, М.А. Каосальян, М. Варма ва бошқалар эскизнинг гўзал намуналарини яратдилар»³. Эскизнинг моҳиятини тўлиқ тушуниш учун бу жанрни ташкил этувчи ҳамда унга ўзига хослик бағишловчи унсурларни назардан четда қолдирмаслик лозим бўлади. Эскизнинг тўрт асосий унсурини алоҳида қайд этиш керак.

Эскизнинг биринчи зарурий унсури **образлилик** бўлиб, у эскизнинг асосий белгиси сифатида намоён бўлади. Эскизнинг мақсади муаллифнинг ниятини имкони борича китобхонга тўлиқ етказиш. Табиийки, бунинг учун барча тил воситаларини батафсил эгаллаш лозим. Бироқ тил воситаларини ҳар томонлама эгаллаш орқали ёзувчи ижодий ниятини образли беришнинг ўзи ютукни таъминлаш учун кифоя қилмайди. Шу сабабли, иккинчи ўринда, **ижодий тахайюл, ўткир зехн ва мантиқий тафаккур** талаб этилади. Булар ёзувчига бирор бир предмет ёки тирик жонзот, ҳодисанинг тугалланган образини ҳаёлан тасаввур қилиш ва келгусида сўз шаклига солиш учун зарур. Учинчидан, агар ёзувчи ўзининг баён қилаётганларининг моҳиятини чуқур таҳлил қилиш қобилиятини намоён қила билсагина муваффақиятга имконият янада ортади.

Бутунлик — эскизнинг асосий унсурларидан бири бўлиб, бунда ёзувчи асосий мавзудан четга чиқмайди. Шу сабабли, эскизда ранг баранглик бўлмайди ва муаллифнинг диққати асосий ғояга қаратилган бўлади. Нагендрнинг таъбири билан айтганда «бутунлик эскизнинг моҳияти билан белгиланади»⁴. Сўнгра муаллиф эскизланаётган нарсанинг режага асосланганлиги ва сюжет ривожининг йўқлиги ҳақида гапиради.

Бетарафлик (нейтраллик) — эскизнинг яна бир муҳим унсурларидан бири бўлиб, унинг дифференциацияланиши учун етарли асос бўлиб хизмат қилади. Эскизда ёзувчи баён қилинаётган мавзуга нисбатан ўз муносабатини очиқ билдириш ва ўз номидан гапириш ҳуқуқига эга эмас. Умуман, бетарафлик тушунчаси, муаллиф ўзини субъектив қарашларидан ажрата олса (изоляция қилса) у ҳолда у ёки бу тарзда ижод жараёнига таъсир ўтказиши мумкин; бунда ўйланган барча нарсаларнинг нюанслари (нозик фарқлари) нинг холис баёни кенг қамровли ва ҳаққоний манзаранинг яратилишига сабабчи бўлади.

¹ Д-р Лакшмисагар Варшайя. Ҳинд адабиёти тарихи. Деҳли, 1971. 240-бет (ҳиндий тилида).

² Ўша манба. 241-бет.

³ Ўша манба. 241-бет.

⁴ Нагендра. Вичар аор вишлешан. / «Фикрлаш ва таҳлил» О. Синхалнинг «Гадья ки наи дишаен» китобида. 16-бет.

Қисқалик эскизнинг шаклини белгиловчи унсурлардан яна бири бўлиб, муаллифдан ўз ниятини сиқик, қисқа шаклда бериш йўллари излашни талаб қилади. Бироқ эскизга хос бу қисқалик, сиқикликнинг асл моҳиятини танқидчилар тил хусусиятларида кўрадилар. Эскизда баён ва изоҳлар жуда кам. Бироқ бу фикрга қарши ўлароқ Р. Бенипури ва Пракашчандра Гуптанинг асарларида бу унсурлар мавжуд.

Демак, кўриб ўтганимиздек, эскиз бошқа жанрлардан шакл ва мазмуни билан фарқилади. Бунга қўшимча қилиш мумкинки, эскиз жанрининг ичида ҳам ғоявий-тематик мазмун ва структурасига кўра хилларга бўлиниш кузатилади. Масалан, сиёсий эскизлар (таниқли жамоат арбобларининг портретлари), маиший (тирик табиат, инсон, жонсиз предметлар), мамлакатшунослик (мамлакат, шаҳар) ҳақида ва ҳикоя, мемуар ёки йўл қайдлари шаклига яқин эскизлар. Адабиётшуносликка оид эскизлар алоҳида эътибор ва таҳлил талаб қилади. Эскиз жанрининг ривожини бир жойда тўхтаб қолмади, аксинча, тараққий этмоқда ва истиқболларга эга. Вақтли матбуот саҳифаларида бу жанрда яратилган асарларнинг мунтазам чоп этиб борилаётгани, катта авлод адиблари ижодиётига бўлган қизиқишнинг сусаймаганлиги — буларнинг барчаси эскизнинг ҳинд насрининг ҳикоя, очерк сингари жанрларидан кам бўлмаган шухратидан далолат беради.

Машҳур ҳинд ёзувчиларининг бир нечта эскизлари рус тилида ҳам чоп этилди. Хусусан, «При блеске дня, во мраке ночи» (1973) номли тўпламда Мохан Ракешнинг «Дехли калейдоскопи» («Делийский калейдоскоп», Ражендра Ядавнинг «Тунги Калькутта» («Ночная Калькутта»), Амритраянинг «Бенарес бўйлаб саёҳат» («Прогулка по Бенаресу», Камлешварнинг «Аллоҳобод ҳақида хотиралар» («Воспоминание об Аллахабаде»), Кришан Чандарнинг «Сринагарда тун» («Ночь в Сринагаре») ва бошқа эскизлар чоп этилган. Ҳинд адабиётшуноси Вишванатх Трипатхи эскиз жанрн ҳақида гап кетганда, энг аввало, Махадеви Варма номиниэста олиш лозимлигини таъкидлайди. 1947 йилда адибанинг «Хотира чизиги» номли эскизлар тўплами чоп этилган. Бундан сал илгарироқ, 1941 йилдаёса унинг «Ўтмишнинг тирик манзаралари» номли тўплами нашрдан чиққан эди. «Муаллиф катта муҳаббат билан бебаҳра ва хўрланган инсонлар ҳақида эскизлар яратди»¹. 1965 йилда Шивапужан Сахайнинг «Ўша кунлар, ўшаодамлар» номли эскизлар тўплами чиқди. У. Ашк эса Мантогабағишланган эскизлар ва хотиралар туркумини яратди.

Ҳиндий тилидаги эскизлар ичида Пракашчандра Гупта, Рамврикша Бенипурининг ажойиб асарларини «Митти ки муртен» («Лой шаклчалар»), «Геху аор гулаб» («Бугдой ва атиргул»); Удайшанкар Бхатта, Вишну Прабхакара, Упендранатх Ашк, Амрита Притамнинг асарларини эслаб ўтиш жоиз.

Эскиз жанри мустақил жанр сифатида шакллангунга қадар жуда узоқ йўлни босиб ўтди. Бугунги кунда у ҳикоя ҳам, очерк ҳам эмас, балки ўз қонуниятлари асоснда ва, албатта, ўзгариб бораётган замон, жамоатчилик ҳаётига монанд ривожланаётган қисқа ҳикоя, эссе ва бошқа жанрларга яқин алоҳида жанрдир.

А. Притамнинг йўл хотираларини, очерк, эскизлардан иборат «Хотира» тўпламидан жой олган тўртта эскиз таниқли ёзувчи, рассом, драматургларга бағишланган бўлиб, бизнинг назаримизда, муаллифнинг замондошларига муносабати орқали тўпламда кўтарилган асосий масалага жавоб беришга ёрдам беради. «Қора чизик» (ёзувчи Манто ҳақида), «Гул сотувчи» (адабиётшунос П. Теджасингх ҳақида), «Совуққўлқоп» (драматург Картар Сингх Дуггал ҳақида), «Рассом Собха Сингх» (хайкалтарош ҳақида) эскизларида унинг ижодий

¹ Трипатхи В. Ҳинд адабиётининг қисқача тарихи. Дехли, 1986, 145-бет.

фикрловчи, воқеликни ўзининг иши ва сўзи билан ўзгартиришга интилаётган шахсларга инсон ва фуқаро сифатидаги қизиқишлари мужассамлашган.

А.Притам рикшалар, кичик савдогарлар, ўғрилар, «обрўсизланган»ларёзувчиси ҳисобланган Мантонинг ўлими ҳақида чуқур изтироб ва қайғу билан ёзади. На ёмғир, на вақт шамоли унинг ўлмас истеъдодини ювибкетолмайди. «Ва Мантонинг исми атрофидаги сунъий қадриятларнинг қорарамкаси ювилади ва адабиётшуносимизнинг юзи янада ёришиб кетади»¹ — деб ёзади шоира.

Панжоблик ёзувчи Балвант Гаргининг асарлари нафақат ёзувчининг ижодий мероси, балки МДХ мамлакатлари — Россия ва Ўзбекистонда ҳам машҳур эди. Шоира уни нафақат ёзувчи, балки шахс, дўст сифатидаги хислатлари ҳақида гапира туриб унинг энг сеvimли машғулоти — ёзиш энг яқин дўстликдан ҳам қадрли эканлигига алоҳида урғу беради. Ёзиш ёки дўстликни узиш: агар иккисидан бирини танлашга тўғри келса, у биринчисини танлаган бўларди.

Пьесалари замонавий муаммоли драматургия намунаси бўлган Картар Сингх Дуггал шахси ҳам жуда қизиқарли. А. Притам унга хос бўлган мурасасизлик ҳақида гапира туриб, шундай дейди: «Узоқ йиллик дўстлик мобайнида у гўёки ўзидан совуққўлқопни ечмайди, бироқ дўстининг бошига қийинчилик тушса у меҳрибон ва майин қўлини чўзади»².

А. Притамнинг «Собха Сингх» шеърида ҳайкалтарош ва рассом Собха Сингх ҳақида ҳам шундай илиқ мулоҳазалар билдирилади. Шоира ҳайрат билан эмас, балки ғамхўрлик — ташвишли севган замондошлари, касбдошлари ҳақида ўта эҳтиёткорлик, аниқ ишонч туйғулари ва назокат билан ёзади ҳамда уларни юқори ишчанлик ва ахлоқий сифатларини замонавийликнинг муносиб «тирғаги» бўлиши учун асраб-авайлаш ва бўрттиришга ҳаракат қилади.

Бу қисмдаги навбатдаги «Ер билан алоқа» номли эскизда А. Притам тўпламнинг бошида қўйилган шоир ерда қатъий турмоқлиги асл шеъриятнинг чуқур илдизларини, манбаларини излаши борасидаги саволларни қўйишда давом этди. Ва бу А. Притамни бир неча бор фольклор мотивларга мурожаат этишга мажбур қилди. Бежиз Кхушвант Сингх А. Притам ижодиётини бевосита фольклор билан боғлиқлигига эътибор қаратди. Орисса ерида бўлган учрашувлар ҳақида ҳикоя қилар экан, А. Притам бу ерда ўтказиладиган мушоираларда турли тилларда шеърлар айтилиши, бироқ тилларнинг ҳар хиллиги тўсиқ бўлолмаслиги ҳақида сўзлайди: «Биз бу тўсиқдан босиб ўтганимиздан сўнг амин бўлдикки, нариги томонда ҳам юраклар бизникидек урар экан». Эътиборлиси шундаки, бу турли тилларда янграган шеърларни кўрингки, уларнинг тубида олийжаноб ғоя — ёруғ, умидбахш эртанги кунга ишонч, қаламқаш биродарларимизни халқнинг эҳтиёжлари ҳақида ёзишга ундаш, «келажак элчиси» бўлиш учун нимаики лозим бўлса, бажаришдек ягона ғоя бирлаштириб турарди.

Шеърлари тинглаб, мунозараларда иштирок этиб, А. Притам ўз ижодиётининг мағзини (туб ўзагини) ташкил қилган саволни беради, яъни у эстетик-психологик планда ижодкор шахсиятининг у яратган асар билан мувофиқлиги даражасини аниқлашга ҳаракат қилади. Шу тариқа А. Притам ўз диққат марказига замонавий санъатшуносликда ўта кескин ва мунозарали бўлган муаллифнинг ўз фикри (ғояси, дунёқараши)ни ифодалаши муаммосини қўйди. Ҳар қандай дунёқараш ҳам ижод бўлавермайди. Бу муаммони қўяр экан, А. Притам шонр — бу жамнат олдида катта масъулият олган ижодкор ва шу билан бир вақтда у шахсий «мен»ига чуқурлашиш эканлигини бир неча бор таъкидлайди. Ҳар қандай асар — бу муаллифнинг очилган юраги. Бу муаллифнинг оламга тухфаси. Асосийси — бу ҳаётдан

¹ Притам А. Атиит ки парчхайан. Дехли, 1962.

² Ўша жойда. 47-бет.

туғилган туйғу дея таъкидлайди А.Притам: «Агар ҳаёт ўт (олов)ини қонига сингдирмаса, муаллиф ўз юрак оловини етказиб бера олмайди»¹.

Бу бўлимдаги эскиз шакли муаллифни адабиёт назарияси масалаларидан алоҳида ёзувчилар портретига, ижод жараёнининг алоҳида жиҳатлари таҳлилидан ўзининг шахсий таассуротларини ҳикоя қилишга ўтиш, ўз фикрларига исбот топиш имконини беради. Битта эскизда кўтарилган масалалар бошқаларида кўриб чиқилади. Бироқ бу эскизлар бироз шошилиб ёзилган, исмлар ва тўртликлар билан ҳаддан ортиқ тўлдирилган бўлса-да, ўзининг эскиз-очерк, эскиз-портрет, эскиз-мушоҳада каби шакллари билан қизиқиш уйғотади.

А. Притам ўзи учун ноодатий бўлган бадиий ҳодисаларни тушуниш, уларда у ёқн бу мамлакатга хос бўлган ўзига хосликларни, маданий анъаналарнинг хусусиятларини кўришга ҳаракат қилади. Шоира, алоҳида эътибор билан ижодий изланишларнинг моҳиятини англаб етишга интилади. 70–90-йилларнинг охирларида А. Притам романлар устида ишласа-да, кўпроқ мақола, очерк, эскизлар ёзди, аммо шоиралигича қолди. Унинг ижодида ҳозирги замон жаҳон адабий жараёнларига хос долзарб муаммоларга, ҳаққонийликка, ҳужжатлиликка интилиш кучайди ва бу, ўз навбатида, шоира ижодида реализмнинг барқарорлашувиغا олиб келди.

XX асрнинг охири ва XXI аср бошлари А. Притам ижодий биографияси шу билан белгиланадики, бу даврда унинг мақолалар, очерклар, хотиралар, интервью ва эскизлардан ташкил топган ўндан ортиқ тўпламлари бирин-кетин дунё юзини кўрди.

А. Притам бошқа илғор ёзувчилар сингари тобора оммалашиб бораётган кичик насрий жанр — эскизга мурожаат қилади.

«Сабрли туя» (2001), «Лайли ва Мажнун мотивлари асосида» (2001), «Адабиёт, дин, маданият масалалари» (2001), «Шафакнинг алвон ранги» (2001) — мақолалар, қайдлар, эскизлар, очерклар жамланган бўлиб, буларни шахсий жавобгарлик ва синовнинг публицистик насри деб атаса бўлади, негаки, уларда муаллиф ҳаётининг ҳатти-ҳаракатининг моҳияти ҳақида ва айнан шундай яшаганлиги учун ўзининг олдида, вақт олдидаги жавобгарлиги ҳақида ҳамда бундай жавобгарликни ҳис қилиш уни қандай фикрлар, туйғулар, ҳатти-ҳаракатларга ундаши ҳақидаги масалаларни кўяди.

ЗАМОНАВИЙ АРАБ ҲИКОЯНАВИСЛИГИДА “САЁҲАТНОМА” ЖАНРИ ХУСУСИЯТЛАРИ

МУХИДДИНОВА ДИЛАФРУЗ

Филология фанлари доктори, доцент, ТДШУ

Аннотация. Мазкур мақолада замонавий араб ҳикоянавислигида “саёҳатнома” жанри хусусиятларининг ифодаланиши тадқиқ қилинган. “Саёҳатнома” — энг қадимги ва ўзгарувчан жанрлардан бири. Инсониятнинг кўп минг асрлик тарихи давомида ва айниқса, ёзма адабиёт пайдо бўлганидан сўнг дунё халқларининг тилларида сафар, саёҳат мавзусида минглаб асарлар яратилган. Жанрнинг генезиси фольклор ва ёзма адабиёт анъаналарининг синтезлашуви натижаси бўлиб, марказида

¹ Притам А. 113-бет.